

Kelemen Miklós

A BIRODALOM UTOLSÓ PRÓBATÉTELE

A 382-ES FOEDUS JELENTŐSÉGE A RÓMAI BIRODALOM IDENTITÁSÁNAK ÁTALAKULÁSÁBAN

The Final Test of the Empire – The Significance of the Foedus of 382 in the Transformation of the Identity of the Roman Empire

Dr. Kelemen Miklós egyetemi docens, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Állam- és Jogtörténeti Tanszék,
kelemen.mikos@uni-nke.hu

378. augusztus 9-én a gótok Hadrianopolis mellett vereséget mértek a római hadseregre, Valens keletrómai császár is életét veszítette. Valens súlyos veresége nyilvánvalóvá tette a római hadsereg és védelmi rendszer sebezhetőségét a „barbárokkal” szemben. 382. október 3-án több hónapos előkészület után kötött meg a nagy jelentőségű szerződés, amely biztosította a gótok számára a szövetséges (foederati) különleges státuszát. Az említett foedus döntően megváltoztatta a római hadszervezet és finanszírozás alapjait is: ezt követően a római kormányzat minden addiginál jelentősebb számban és minőségben integrált külterületi vagy barbár katonaságot a hadseregébe. A hadrianopolisi csata így komoly jelentőségű a római identitás átalakulásával összefüggésben is.

KULCSSZAVAK:

hadrianopolisi csata, foedus, foederati, deditio, Theodosius

On 9 August 378, the Goths defeated the Roman army near Adrianople, the Eastern Roman Emperor, Valens was also killed there. The severe defeat of the Emperor had revealed the Roman vulnerability to a “barbarian” attack. On 3 October 382, after several months of negotiations, the contract, which assured the status of foederati to the Goths was signed. This “foedus contract” significantly changed the foundations and methods of military administration and finance: after the foedus contract, the Roman Government recruited even larger number of barbarian auxiliaries. The Battle of Adrianople was of enormous importance also in the context of changes in the Roman identity.

KEYWORDS:

Battle of Adrianople, foedus, foederati, deditio, Theodosius

BEVEZETÉS

Tudományosan közsímert, hogy a hunok által szorongatott gót népcsoportok a birodalom területére lépése 376-ban, majd a tölük elszenvedett, végzetes hadrianopolisi vereség (378) és az azt követő *foedusok* (380-ban, illetve 382-ben) mélyreható változásokat eredményeztek a római hadseregszervezés és hadügyi igazgatás területén.¹

Az események láncolatát a hunok 375 körül indított támadása indította el, amelynek következtében a gótok két nagy csoportja a birodalom peremére került. A nyugati gót népcsoport – Alavivus és Fritigern vezetésével – kért elsőként bebocsátást a császárság területére. A hagyományos *deditio* alávétési kérelmének keretében azt a kérést fogalmazták meg, hogy ha a rómaiak Thracia vagy Moesia egy részét átadják nekik művelésre, akkor a birodalom törvényei és parancsai szerint fognak élni. A *deditio*készséget mutató (katonáskodást vállaló) nyilatkozat abban tért el az intézmény évszázados gyakorlatától, hogy a letelepítés helyének megjelölését is tartalmazta. Valens császár több szempontból is jó lehetőséget látott az elmúlt években keresztény hitre tért, Fritigern vezette gótok ajánlatában, így engedélyt adott a határ átlépésére.

A nyugati gótok tömeges és menekülésszerű bevonulása azonban felborította a remélt, rendezett kereteket, a helyzetet pedig csak tovább fokozták a korrupt római katonák és tisztviselők csalásai (élelmiszeradagok elsikkasztása, megvesztegetés, üzletelés az átkelés során). Még fontosabb tényezőnek bizonyult a másik nagy gót csoport, Alatheus és Safrac gót–hun–alán törzsszövetségének felbukkanása, akik ugyancsak bebocsátást kértek a birodalomtól, sikertelenül. Az Alatheus–Safrac-féle (pogány) gót csoportosulás ennek ellenére ugyancsak megkezdte az átkelést a Dunán. A két hadsereg egyesülését, majd a Balkán végigdúlását követően maga a császár vonult a csoportosulás ellen, de 378. augusztus 9-én Hadrianopolisnál végzetes vereséget szenvedett. A gótok ezt követően a védtelenné vált keleti birodalom teljes európai részét végigdúlták: Fritigern csapatai a görög területeket pusztították, Alatheus–Safrac népe Pannoniára támadt.

A HADÜGYI IGAZGATÁS VÁLSÁGTÜNETEI

A hadrianopolisi vereség nem csupán veszteségeiben volt megrázó, de következményeiben és utóéletében is vészjósló következtetésekre adott lehetőséget. Azon túl, hogy – a római történelem során példátlan módon – maga az uralkodó is elesett a csatatéren, és a becslések szerint 40 ezer katona lelte halálát, a római hadsereg harcászati és hadkiegészítési válsága is menthetetlenül felszínre került.

A légiókra támaszkodó római hadsereg a pun háborúktól a császárkor harmadik századáig, hosszú évszázadokon át megőrizte alapvető szervezeti kereteit és létszámviszonyait. A 4. század római hadseregében a légiók már csupán ezerfős, másdrangú

¹ Albert 1984; Várady 1961. 39–48.

csapattestekként funkcionáltak, a hadseregek minőségi súlypontját és elit alakulatait a lovassági egységek jelentették.

A császárság első évszázadaiban a hadsereg rekrutációs bázisát a római polgárjoggal rendelkező vagy nem rendelkező, de a birodalom határain belül élő szabad lakosság légiókba vagy segédcapatokba (auxiliáris egységekbe) beosztott elemei képezték. Azzal, hogy a segédcapatok leszerelt veteránjai katonáskodásuk jutalmaként megszerzett polgárjogukat fiaikra örökíthették, a „második generációs” auxiliárisok már a légiók állományába is beállhattak, és – figyelembe véve a tartományi lakosság számbeli fölényét, a magasabb szintű szolgálatvállalással járó előnyöket, valamint a továbblépési lehetőséget – a légiók személyi állományát az 1. század végére (az auxiliárisokhoz hasonlóan) javarészt már a tartományokból állították össze. A hadkiegészítés így felépített rendszerében már a teljes birodalmi lakosság hadkiegészítési alapot képezett (megvalósítva a hadkiegészítési bázis mennyiségi növelését), ugyanakkor azzal, hogy a légiókba csak a (legalább) „második generációs” katonákat – gyakorlatilag az évtizedek óta szolgáló „katonacsaládok” tagjait – lehetett felvenni, a hadkiegészítési bázis minőségi megközelítésben sem szenvedett veszteséget.

Habár a katonák fiainak hadseregbe állítása a római hadsereg 3–4. század fordulóján végbement átfogó átalakítását követően is a hadkiegészítés legfontosabb és a kormányzat által leginkább támogatott formája maradt, a 4. századtól már jól érzékelhető ezen a téren is a lehetőségek beszűkülése.

Constantinus uralkodása kezdetén széles körű előjogokban részesítette a hadsereg tagjait [C. 12, 46, 1 (320)], egy másik rendeletben ugyanakkor a privilegizálás ösztönző jellege mellett már érzékelhető a kötelezés célzata is. A CTh. 7, 22, 2 (326) értelmében a veteránok azon fiait („*veteranorum filios*”), akik betöltötték a megfelelő életkort („*qui praedictae aetatis sunt*”), de nem akarnak katonáskodni vagy erre nem alkalmasak („*si militare noluerint vel minus inveniuntur idonei*”), kötelezni kell a városi tanács, a *curia* szolgálatára („*ad curialia ... obsequia*”).

A *curia* kötelezettségeinek előírása a katonáskodás alternatívájaként (mondhatni: elmulasztásának büntetéseként) már mutatja a katonai szolgálat kötelező (kényszerű) jellegét, ami ebben az esetben az állam egyik legjobban privilegizált csoportjának (katonacsaládok) közterhek rendszerébe való bevonását jelentette.

Az örökletes szolgálati kötelezettség hadkiegészítési szempontból megfigyelhető válságának újbóli felerősödése éppen a vizsgált korszakban, Valens uralkodásakor figyelhető meg ismételtén. Egy 365-ös *constitutio* (CTh. 7, 1, 8) már kifejezetten arra utasít, hogy „[h]a valaki fegyverviselésre méltó fiát nem bocsátja saját akaratából katonai szolgálatra, amelyet maga is teljesít, törvényünk kényszere kötelezze rá” („*si quis filium suum armorum honore condignum non propria voluntate militiae, quam ipse sudarit, obtulerit, nostrae sit legis laqueis implicandus*”).²

A katonacsaládok rekrutációs bázisának megóvása érdekében számos különös szabályt és kivételt is engedett a császári rendeletalkotás. A CTh. 7, 22, 8 (372) például lehetővé

² Várady László fordítása. Várady 1961. 23.

tette, hogy ha valakinek „testi állapota és adottságai nem megfelelőek” („*corporis robur vel statura defuerit*”), az atyja után őt megillető, magasabb minőséget jelentő *comitatensis* egységekbe való felvételre, besorolható az alacsonyabb rangú *limitanei* (*ripenses*) alakulataiba.

Ebben a körben említhető a katonafiúk számára felserdülésükig juttatott zsoldpótlék, az úgynevezett *annonarum subsidium* [CTh. 6, 24, 2 (364)], illetve az állománytáblába várományosként („*inter ad crescentes*”) felvezetett katonafiúk apjuk után élvezett juttatása [CTh. 7, 1, 11 (372)] is. A római közszolgálat szabályrendszerében egyedülállónak tekinthető az a lehetőség is, hogy az elesett katona legidősebb fia nyomban a második ranghelyet jelentő *biarchus* fokozatába léphet elő. A rendelet emellett előírta azt is, hogy a legidősebb fiú, aki a javadalmazásnak ezt a formáját élvezzi, gondoskodjon fiútestvéreiről [C. 12, 47, 3 (380?)].

Hasonló határozottsággal fogalmaz a hadrianopolisi katasztrófa után (380-ban) kiadott CTh. 7, 22, 9 is, amely szerint: azokat a „fegyveres törzsből származó” („*castrensis stirpe progenitos*”) személyeket, akik hivatalokba helyezik magukat „vigyázó kézzel kell visszahozni” („*manu iniecta retrahantur*”).

A római hadsereg harckészségét, alkalmasságát és megújulási lehetőségeit illetően ugyancsak elgondolkodtatóak voltak a hadrianopolisi csatavesztést követő események.

Gratianus császár a balkáni viszonyokat ismerő, képzett katonaként vezényelte Theodosiust a balkáni frontra, főparancsnoki (*magister militum*) címmel, majd az első sikerek után 379 elején a nyugati birodalomfél társcsászárának, *augustus*ának nevezték ki a térség hagyományos stratégiai központjában, Sirmiumban. Az új császár az uralkodói székváros, Konstantinápoly helyett a másik stratégiai csomópont, Thessalonice városában rendezte be főhadiszállását, és mindent elkövetett a balkáni római hadsereg újjászervezése érdekében: sorozást rendelt el, valamint a keleti hadszíntéren nélkülözhető katonai egységeket – köztük veteránokat – irányított át a hadsereg újjászervezése céljából.

Mindezek után különösen kiábrándítóan hatott, hogy az időközben szétváló gót sereg egyik ága, a Fritgern vezette vizigótok gyorsan vereséget mértek Theodosius újjászervezett hadseregére. A feltehetően betegségtől is szenvedő uralkodó ezt követően visszavonult Konstantinápolyba, a nyugati császárra, Gratianusra bízva a seregek irányítását. Végül Gratianus volt az, aki – jellemző módon – két barbár fővezér, a frank Bauto és Arbogastes vezetésével 381-ben kiűzte a nyugati gótokat Illyricumból, aminek hatására 382. október 3-án megkötötték Fritgern népével a nagy jelentőségű *foedusszerződést*.

A szakirodalomban elsősorban Herwig Wolfram kutatásai nyomán rekonstruált *foedusszerződés* elemeiben is megfigyelhető a történelmi helyzet bizonytalansága.³

A Saturninus *magister militum* vezette csoport másfél éves munkájával életre hívott megállapodás annyiban folytatta a katonailag instabil mezsgyékre telepített harcos népekkel kötött megállapodások hagyományait, hogy a gótok elsődleges feladata a határvidék védelme lett volna, amiért cserébe adómentességet élveztek, a rendelkezésükre bocsátott terület pedig – ahol a gótok együtt éltek a provincia lakosságával – továbbra is a birodalom részét képezte.

³ Wolfram 1990. 133–134.

A szerződésnek a gótok és a birodalom viszonyára vonatkozó további elemei már kevésbé nevezhetőek következetesnek. A katonai segítségnyújtás a gótok kötelessége volt, de csak saját katonai parancsnok irányításával, és szövetségesként jogosultak voltak éves pénzösszegre – ennek összege azonban nem ismert. Ugyancsak nem igazolta a közeljövő azokat az elképzeléseket, amelyek szerint a gótok a jövőben a rendelkezésükre álló föld megművelésével fogják biztosítani megélhetésüket.

A közelmúlt szakirodalmá megosztott abban a kérdésben, hogy a nagy jelentőségű 382-es *foedus* a gótok mely csoportjait érintette. Heather szerint a *foedus* csak a thervingi gótokra, Fritgern Theodosius felett győzelmet arató népére vonatkozott, a másik nagy csoport a greuthungusok, vagyis Alatheus és Saphrac népének tagjaival Gratianus külön állapodott meg még 380-ban.⁴ Ennek kapcsán merült fel az is, hogy az Alatheus–Safrac-féle pannoniai csoportosulást nem *foederatí*ként fogadták be a birodalomba, és nevezettek a jelzett időpontra már elhagyták a pannoniai területeket.⁵

A 382-es *foedusszerződés* alávetéses jellegét a korabeli források is próbálták jelezni, különösen kihangsúlyozva az azt megkötő uralkodó, Theodosius politikusi teljesítményét. A gótokkal létrejött *foedusszerződés* a kortárs írók munkáiban a birodalom és a császárság érdekében kötött megállapodásként nyert értelmezést, érdemben nem különbözött a már korábban is számtalanszor alkalmazott alávetéses megállapodás, a *deditio in dictionem* gyakorlatától, amely a háborúban legyőzött fegyveres nép maradványainak saját célokra való felhasználását jelentette. A történetírói értékelés további sajátossága a gót kérdés rendezésének Theodosius érdeméért való beállítás, noha Gratianus volt az, aki képes volt először békekötéssel, majd katonai győzelmekkel is konszolidálni a gótok jelentette fenyegetést. Megjegyzendő, hogy utóbbi császár a *foedusszerződés* megkötésének idején is a térségben, pontosabban a Sirmium melletti Viminaciumban tartózkodott.

A 20. század első felének szakirodalmában vált meghatározóvá a történetési gondolkodásban az a másik – előbbivel éppen ellentétes – nézet, miszerint a béke kiegyensúlyozott és egyenrangú szövetségkötés volt, különlegessége pedig abban rejlett, hogy immár letelepítéssel is járt, amelynek során a gótok a rómaiak földjét használhatták. A nézet alapját nem kortárs szerzők, hanem Iordanes 6. századi munkája, a *Getica* szolgáltatja.⁶ Mivel a *Geticát* ebben az időben hiteles forrásnak ismerték el, könnyen kialakulhatott az a nézet, hogy a 382-es megállapodás az első azoknak a békéknek a sorában, amelyben egy idegen félnek sikerült rákényszerítenie a római államot, hogy hivatalosan is elismerje befolyási körzetének és stratégiai hatalmának visszaszorulását.⁷

Mindazonáltal elhamarkodott értékelés lenne valamiféle végleges erőeltolódást vagy fordulatot látnunk a hadrianopliszi katasztrófában vagy az azt követő *foedusszerződés*ben.

⁴ Heather 1994. 157.

⁵ Kovács 2004. 133–150., 134–135. Hasonló feltevésre lásd még Vida 2011. 615–648. Ellentétes álláspontoz, miszerint mindkét csoportot *deditio* nélkül fogadták be, és *foederati* jogállással rendelkeztek lásd Kiss 2008. 42–45., 219–222.

⁶ Iordanes: *Getica*. Magyar fordításban: *A gótok eredete és tettei*. 2005.

⁷ Erre a véleményre lásd Stallknecht 1969. 25–26.

A hadrianopolisi csata utáni évek a gótok számára is tartogattak komoly kudarccokat. Hadrianopolis ostromának sikertelensége, majd a főváros, Konstantinápoly megtámadására tett még reménytelenebb kísérletek a gótokat is meggyőzhették a birodalom erejéről és rövid időn belüli legyőzhetetlenségéről. Az ellátmány hiánya miatti bizonytalanságok, majd a Gratianustól elszenvedett vereség 381-ben végül egyértelművé tették, hogy megállapodás útján kell a rómaiakkal való viszonyt véglegesíteni.

Ugyancsak rá kell mutatnunk arra, hogy a Theodosius császár és a nyugati gótok között 382-ben megkötött *foedusszerződés* nem az első ilyen jellegű megállapodás volt a birodalom történetében (Julianus a száli frankokkal kötött hasonlót), és a nyilvánvaló kényszer szülte kompromisszumot követően a római állam nem is szándékozott hasonló terjedelmű és tartalmú jogokat biztosítani a betelepülő népek közösségeinek (a 386-ban Phrygiába, majd 392-ben Thráciába letelepített keleti és nyugati gótokkal már újból a „rég típusú” *dediticiiszerződéseket* kötöttek). Az új viszonyok kialakulásának fokozatosságát jelzi az is, hogy a birodalom csak fél évszázaddal később kezd el tudatosan tervezni a barbár vezetők és népük eltartásához szükséges évi adó, az úgynevezett *annona foederaticia* kötelezettségével.

ÚJ HADSEREG ÉS ÚJ IDENTITÁS

A *foedusszerződés* fordulópont jellegű jelentőségét hangsúlyozó nézetek szerint annak folyamánként olyan mélyreható változások játszódtak le a birodalom addigi politikai, igazgatási és hadszerkezési viszonyaiban, amely nemcsak a 382-es *foedus* addig bevett alávetési nyilatkozathoz (*deditio*) képesti magasabb szintjét hangsúlyozza, hanem a *foedusok* történetében is minőségileg új *foedus* és *foederati* kialakulását látja az eseményekkel összefüggésben.⁸

A „új típusú *foederati*” és az azzal összefüggő szabályozásra precedenst teremtő 382-es szerződés a rendszeres járadék ellenében teljesített katonai segítségnyújtás, az alávetettség nélküli egyenrangú (szövetségesi) helyzet és a belterületi önállóság (részben *laeti* telepek gyakorlatából kölcsönzött) elemeinek sajátos ötvözetéből alakult ki.⁹

A gótokkal kötött szerződésben kirajzolódó „új típusú *foederati*” mindössze annyiban emlékeztet a *deditio* általi alávetésre, hogy a szerződést kötő barbárok névlegesen elfogadták a birodalom felsőbbségét. Az így szerződött népek tagjai ugyanakkor nem a legyőzöttekkel összefüggésben alkalmazott *dediticiiszerződés*-rendszerben, hanem a rómaiakkal való egyenlőség alapján integrálódtak a hadsereg szervezetébe. A szövetségesként fogadott népcsoport emellett – a *laeti* csoportokhoz hasonlóan – letelepedési jogot kapott egy számukra kijelölt zárt területi egységben, az újoncállításra kötelezett katonai telepekhez képest ugyanakkor nem álltak római katonai igazgatás alatt, így területükön teljes körű civil és katonai szervezeti önállóságot élveztek.

⁸ Várady 1961. 40.

⁹ A *foedusszerződések* (továbbá a *dediticiis* csoportjának) csoportosítására, tartalmi elemzésére és kategorizálására lásd különösen Schulz 1993. A *foederati* intézményének és a barbárok római integrációjának, továbbá a hadsereg „barbarizálódásának” összefüggéseire lásd Heather 1997. 57–75.; Stickler 2007. 495–514.; Wolfram 2005. 51–101.

Az új típusú *foederati* intézménye – a politikai szükségszerűség és a meglévő jogi konstrukciók közötti összhangteremtés szándékával – az eddigieknél szokatlanabb módon ötvözte a külpolitikai és hadseregszervezési intézményeket. A területi meghatározottság nélküli *deditio*, majd a *deditio*val befogadott külterületi népcsoportok *laeti* közösségként való belterületi elhelyezése a személyi jogi különállás mellett is „belföldivé” tették a külpolitikai eszközökkel birodalomhoz kapcsolt közösséget, de mindenképpen megszüntették annak „külföldiségét”, és elindítottak egy integrációs folyamatot a római hadsereg, igazgatás, majd társadalom rendszerébe. A *foederati* ezzel szemben belterületivé válása mellett is megtartotta külföldiségét: csapatai nem váltak szorosan a római hadsereg részévé, területi önállóságukat római területen belül is megőrizték, katonai- vagy újoncszolgáltatás helyett hadseregállítást vállaltak éves juttatás (*annona foederatica*) és ellátás, továbbá területi önállóság ellenében.

A „belső” és „külső” hadsereg (*militia* és *foederati*) viszonya a római katonaság (*militēs*) egészében utóbb még elmélyültebb és összetettebb irányt vett. A katonai csapattestek formájában római katonaság részévé váló *foederati* ugyanis mint emberanyag és rekrutációs bázis (a tradicionális *deditici*hez és a *laeti* telepekhez hasonlóan) alapul szolgált a római reguláris hadsereg feltöltéséhez, így a „belső hadsereg” soraiban is jelen voltak az idegen vagy barbár katonák. A *foederati* ezáltal már nemcsak hadseregszervezési, hanem hadkiegészítési forrás is lett.

ÖSSZEGZÉS: IDENTITÁSVESZTÉS A VÁLSÁGKEZELÉS ÉRDEKÉBEN

A történelmi feldolgozások jellemzőnek mondható megközelítési módszere általában meghatározó eseményekhez, történelmi választóvonalakhoz köti a változásokat, és rendszertint valamiféle átfogó koncepció, előre megtervezett stratégia keretei közé igyekszik rendezni a jelentősebb újításokat. Az így kialakított elemzési és értelmezési keretek, korok, korszakok ezt követően nemegyszer „önálló életre kelnek”, és kiindulópontként vagy egyenesen okként jelennek meg az események feldolgozásában. A „válságkorszak” és „dekadenciamentes” római történelem 3. századára való rávetítése, valamint az ezt követő „reformkorszak” és „megújulás” Diocletianus és Constantinus uralkodásához kapcsolása is az említett megközelítést erősítik.

Számunkra meggyőzőbb értelmezés szerint a történelmi változásokat és változtatásokat elsősorban felmerülő feladatok, többnyire tervezetlenül bekövetkező események inspirálják, így a tervszerűség helyett meghatározóbb bennük a reaktív jelleg. Ahogyan Schmidt-Hofner találóan jegyzi meg (fordításban visszaadhatatlan megfogalmazásban): „A római császár nem uralkodott, hanem reagált” („Der römische Kaiser regierte nicht, er reagierte”).¹⁰

A hagyományosan Diocletianus nevéhez kötött, valójában – gyakorlatilag a 4. század első felét végigkísérő – államszervezeti megújulás is a fentebb jelzett válaszlépések sorozatának

¹⁰ Schmidt-Hofner 2008. 11. Hasonló következtetésre jut uó. I. Valentinianus (364–372) uralkodását elemző munkájának összefoglalásában „Der Großteil der Regierungstätigkeit hatte demnach affirmativen und reagierenden Charakter”. Schmidt-Hofner 2008. 337.

vagy rendszerének tekinthető egy számtalan kihívást magában hordozó történelmi helyzetben. A működésében megrendült római állam olyan körülmények között kényszerült katonai erejének és adminisztratív szervezettségének jelentős bővítésére, amikor már gazdasági teljesítőképességének határához ért, területi gyarapodásában megállapodott. A bővítéssel járó átszervezést csak a rendelkezésre álló erők és források minden korábbinál szervezettebb és intenzívebb, *horribile dictu* elnyomóbb kihasználásával lehetett megvalósítani.

A diocletianusi rendszernek nevezett igazgatási reform rendkívüli helyzetre adott rendkívüli választ azzal, hogy rendszeresített egy krízis idején kialakított államfinanszírozási gyakorlatot és egy eseti jelleggel alkalmazott, előre láthatóan nem fenntartható eszközrendszert, felvállalva a hosszabb távú működtethetőség komoly kockázatát. A birodalom intézményei és fokozatosan szűkülő pénzügyi forrásai a principátus korának közrendszerével már nem tudták működtetni a létszámát tekintve jelentősen megnövelt hadsereg és a teljesen újjászervezett államapparátus költségeit. Kényszersmegoldásként, a közterhek mellett, az adózó lakosság vagyonát és munkáját is be kellett vonni az igazgatásfinanszírozás rendszerébe. Ugyancsak „rendszeridegen” jelleggel kellett igénybe venni a birodalom területén kívüli „barbár” területek és népesség katonai erejét a birodalom védelmi képességeinek fenntartása érdekében.

Az igazgatás 4. század végére lezáruló átszervezésének rövid távon elért eredményei: a birodalom megvédelem, a császári hatalom növekedése, az igazgatás szélesebb körű működtetése és az állami adminisztráció bizonyos megközelítésben hatékonyabb működése ugyanakkor együtt jártak a lakosság elszegényedésével, a társadalmi szerveződés egységeinek folyamatos elsoványodásával, végső soron az államszervezetet „rendes” keretek közötti, „békeidős” állapotban és fenntartható módon működtető társadalmi és igazgatási keretek leépülésével.

A működtetéshez nélkülözhetetlen tartalékok elvesztése között is legfájóbbnak a birodalmi államszervezetbe, leginkább pedig annak szükségességébe vetett bizalom folyamatos hanyatlása és leépülése tekinthető. Az igazgatásfinanszírozás új rendszere nemcsak a kormányzást és adópolitikát fektette új alapokra, de alapjaiban változtatta meg a birodalom társadalmi és politikai viszonyait is. Az agrárnépességet és a városi lakosságot egyaránt terhelő és egymással szembeállító rendszer hosszabb távon azért bizonyult végzetesnek, mert folyamatosan elkoptatta az intézmények fenntartásához fűződő társadalmi érdekeltséget és érdekközösséget. A társadalmi érdekközösség megszűnésével párhuzamosan jelentkező külterületi vagy „barbár” alternatíva nemcsak a fegyveres erők és a kormányzati szerepvállalás, hanem az államszervezés terén is egyre fokozottabb súllyal jelent meg, míg végül háttérbe állította, majd – legalábbis Nyugaton – fokozatosan kiszorította a „római” elemeket.

A császárság legfőbb támaszát jelentő, határokat védelmező hadsereg ezáltal „fokként és bizonyos mértékig spontán halt el a körülözönlő barbaricumban”,¹¹ majd a birodalmi igazgatás még működő elemei is folyamatosan enyésztek el az elkövetkező korok új kihívásainak szorításában.

¹¹ Várady 1961. 116.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Albert, Gerhard (1984): *Goten in Konstantinopel. Untersuchungen zur oströmischen Geschichte um das Jahr 400. n. Chr.* Paderborn, F. Schöningh.
2. Heather, Peter (1994): *Goths and Romans, 332–489.* Oxford, Clarendon Press. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198205357.001.0001>
3. Heather, Peter (1997): Foedera and Foederati of the Fourth Century. In Pohl, Walter: *Kingdoms of the Empire: The Integration of Barbarians in Late Antiquity.* Leiden, Brill.
4. Iordanes: *Getica.* Magyar fordításban: *A gótok eredete és tettei.* Fordította a PTE Ókortörténeti és Régészeti Tanszékének hallgatói munkaközössége Kiss Magdolna vezetésével. Budapest, L'Harmattan, 2005.
5. Kiss Magdolna (2008): *Gót vezéregyéniségek a késő Római Birodalomban.* Pécs, GeniaNet.
6. Kovács Péter (2004): Hun kori sír Százhalombattán. *Communicationes Archaeologicae Hungariae.* 123–150. Online: https://adt.arcanum.com/hu/view/CommunicationesArchaeologicaeHungariae_2004/?pg=3&layout=s
7. Schmidt-Hofner, Sebastian (2008): *Reagieren und Gestalten: der Regierungsstil des spätromischen Kaisers am Beispiel der Gesetzgebung Valentinians I.* München, Beck Verlag.
8. Schulz, Raimund (1993): *Die Entwicklung des römischen Völkerrechts im vierten und fünften Jahrhundert n. Chr.* Stuttgart, Steiner.
9. Stallknecht, Bernt (1969): *Untersuchungen zur römischen Außenpolitik in der Spätantike (306–395 n. Chr.).* Bonn, Habelts.
10. Stickler, Timo (2007): The Foederati. In Erdkamp, Paul szerk.: *A Companion to the Roman Army.* Oxford, Blackwell. 495–514. Online: <https://doi.org/10.1002/9780470996577.ch28>
11. Várady László (1961): *Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik. A Római Birodalom utolsó évszázada (376–476).* Budapest, Akadémiai Kiadó.
12. Vida, Tivadar (2011): Die Zeit zwischen dem 4. und dem Jahrhundert im mittleren Donauraum aus archäologischer Sicht. In Konrad, Michaela – Witschel, Christian: *Römische Legionslager in den Rhein- und Donauprovinzen–Nuclei spätantik-frühmittelalterlichen Lebens?* München, C. H. Beck.
13. Wolfram, Herwig (1990): *History of the Goths.* Trans. Thomas J. Dunlap. Berkeley – Los Angeles – London, University of California.
14. Wolfram, Herwig (2005): *The Roman Empire and Its Germanic Peoples.* Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press.

Dr. Kelemen Miklós a Nemzeti Közszerológati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Állam- és Jegtörténeti Tanszék egyetemi docense, 1978-ban született Debrecenben. 2002-ben szerzett diplomát az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jegtudományi Karán, majd 2006-ban doktori (PhD-) fokozatot a kar doktori iskolájában. 2016-tól tagja a Nemzeti Közszerológati Egyetem közösségének, jelenleg egyetemi docens beosztásban tevékenykedik az Állam- és Jegtörténeti Tanszék állományában. 1997-től folyamatosan részt vesz a jegtörténet kutatásában, oktatásában és a tárgyát gondozó tanszékek, intézetek munkájában. 2020 óta aktívan közreműködik az egyetem Kreatív Tanulás Programjában, a jegtörténet-oktatás fejlesztési lehetőségeinek vizsgálatában. Fő kutatási területe az európai kormányzat-történet és az igazgatás személyzeti rendszerére vonatkozó jogi szabályozás története – különös tekintettel a tradicionális államkormányzatok főbb reprezentánsaira (Római Birodalom, Bizánci Császárság, Német-római Birodalom). Tudományos művei német, angol és magyar nyelven jelennek meg.